Rendez-vous met de *Rechtvaardige Rechters*

Persontmoeting – 4 juni 2010

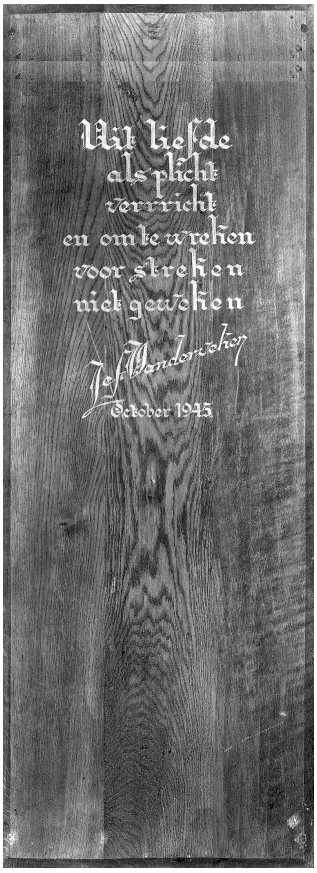

Achterzijde van de *Rechtvaardige Rechters*
met inscriptie door Van der Veken, foto uit 1945.
© KIK-IRPA, Brussel, B100345

Persdossier

Perscontact: Simon Laevers
simon.laevers@kikirpa.be – 02 739 68 08

Inhoudstafel

Persbericht: Conservatie en onderzoek van de *Rechtvaardige Rechters* p. 3

Het internationaal onderzoeks- en conservatieproject van het *Lam Gods* p. 4

De expertise van het KIK ten dienste van het project van het *Lam Gods* p. 5

Achtergrondinformatie

- **De *Rechtvaardige Rechters*: geschiedenis van een diefstal** p. 8
- **Van der Veken en Van Eyck onder röntgen (uittreksel + vertaling)** p. 10
- **Medewerkers van het KIK beschikbaar voor interviews** p. 16
- **Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK)** p. 18

Notitiebladen p. 19

Op de pagina pers van onze website (www.kikirpa.be) vindt u vier voorbeelden van historische wetenschappelijke beeldopnamen van het *Lam Gods* door het KIK.
© KIK-IRPA, Brussel.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Persbericht

Conservatie en onderzoek van de *Rechtvaardige Rechters*

Brussel, 4 juni 2010 – In het kader van het internationaal onderzoeks- en conservatieproject van het *Lam Gods* krijgen de *Rechtvaardige Rechters* van Jozef Van der Veken, dat fungeert als stand-in voor het gestolen origineel, een dringende conservatiebehandeling in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK). De verflaag van deze opmerkelijke reconstitutie van het paneel van Van Eyck vertoonde ernstige opstuwingen en wordt geconsolideerd.

De aanwezigheid van het paneel in het KIK vormt tevens een unieke gelegenheid voor een grondige studie van het werk door middel van röntgenonderzoek, infraroodreflectografie en de analyse van microstalen. Dit zal enerzijds kostbare informatie opleveren over de schildertechniek van Van der Veken. Naast kopiist en toegewijd restaurateur, werd hij immers ontmaskerd als auteur van meerdere vervalsingen. Een betere kennis van zijn schildertechniek moet helpen om andere werken van zijn hand te identificeren. Anderzijds kan men door de analyse van de gebruikte materialen de verouderingskenmerken van de verflaag inschatten. Zo kan bij toekomstige behandelingen de harmonie met de andere panelen van het *Lam Gods* worden gevrijwaard.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Internationaal onderzoeks- en conservatieproject van het *Lam Gods*

In april 2010 ging te Gent een nieuwe onderzoeks- en conservatiecampagne van het *Lam Gods* van start. Gedurende zeven maanden zal het veelluik bestudeerd worden om te bepalen of er op korte termijn nood is aan een integrale restauratiebehandeling. Dit project, een initiatief van de kerkfabriek van de Sint-Baafskathedraal, wordt gedragen door verschillende instituten: het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (KMSKB), Monumentenwacht Oost-Vlaanderen vzw, het Klimaatnetwerk Vlaanderen/Nederland, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), Instituut Collectie Nederland, Faro - Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, de CHARISMA en PROPAINT projecten van de Europese Commissie, Lukas - Art in Flanders, de Universiteit Gent en de Universiteit van Amsterdam. De Getty Foundation financiert de wetenschappelijke studie; de conservatiebehandeling wordt gesubsidieerd door de Provincie Oost-Vlaanderen en de Vlaamse Overheid. Anne van Grevenstein (Universiteit van Amsterdam) leidt de ploeg met restaurateurs en Ron Spronk (Queen's University, Canada) coördineert de wetenschappelijke studie. Het onderzoek en de behandeling vinden *in situ* plaats, zodat het publiek de voortgang kan volgen doorheen een glazen wand.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

De expertise van het KIK ten dienste van het project van conservatie en onderzoek van het *Lam Gods*

In het internationale project rond het *Lam Gods* kan het KIK terecht beschouwd worden als een onmisbare partner. Het Instituut bouwde in de loop der jaren immers een unieke expertise op rond het *Lam Gods*.

1. Beknopte historiek

De geschiedenis van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium vangt aan in **1900**, het jaar waarin de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis een fotografisch atelier oprichten. Twintig jaar later wordt dit opgenomen in de nieuwe Dienst voor Belgische Documentatie (de voorloper van de fototheek van het KIK). In 1934 wordt Paul Coremans benoemd als hoofd van deze Dienst, en van de Laboratoria van de Musea.

Wanneer het veelluik met het *Lam Gods* in 1945 wordt teruggevonden in de zoutmijnen van Altaussee, is het de Dienst voor Belgische Documentatie onder leiding van Coremans die wordt belast met de studie van de panelen en met de fotografische documentatie. Dit zou niet minder dan 503 zwart-wit negatieven opleveren, waaronder vele detailopnamen. Het paneel met *Johannes de Doper* werd geconsolideerd en een eerste onderzoek werd aangevat betreffende de schildertechniek van het *Lam Gods*.

In 1948 wordt het Centraal iconografisch archief van nationale Kunst en Centraal Laboratorium der Musea van België (ACL) opgericht met als doel het Belgische culturele erfgoed te bestuderen, fotografisch te documenteren en te behouden. Grote bezieler van de nieuwe instelling en eerste directeur was wederom Coremans. Zijn diensten, die in 1948 in de ACL – vanaf 1957 het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium – opgingen, waren steeds zeer nauw betrokken bij de lotgevallen van het veelluik.

In **1950-51** kreeg het *Lam Gods* een uitgebreide conservatie-restauratiebehandeling in de ateliers van de pas opgerichte ACL, die nog steeds in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in het Jubelpark waren ondergebracht, voornamelijk onder de leiding van Albert Philippot. Coremans riep bij deze gelegenheid een internationale commissie bijeen om advies te verlenen. Het middenpaneel kreeg een nieuwe omlijsting en in onderaanneming werd een metalen constructie gemaakt om het werk vlot te kunnen openen en sluiten.

In de daaropvolgende decennia zou de bewaartoestand van de polyptiek regelmatig worden gecontroleerd. Bij deze zendingen werden ter plaatse verschillende behandelingen uitgevoerd.

Zo werd het veelluik in **1957** door het KIK van een vernislaag voorzien, in het vooruitzicht van de vele bezoekers bij gelegenheid van de Wereldtentoonstelling in 1958.
Negen jaar later, in **1966**, volgde opnieuw een fotografische documentatie, een onderzoek en een conserverende behandeling. Er werd gewag gemaakt van de

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

noodzaak om de toestand van de panelen met *Johannes de Doper* en de *Engel van de Annunciatie* in het oog te houden. Ook werden er opstuwingen vastgesteld op het paneel van de *Rechtvaardige Rechters*.
Een nieuwe conservatiebehandeling werd in **1973** uitgevoerd waarbij onder meer de verflaag lokaal werd gefixeerd.
Tengevolge van het ongeluk met het paneel van de *Heilige Johannes* op 30 januari 1978 werd in datzelfde jaar een behandeling uitgevoerd waarbij onder meer het door houtworm aangetaste hout ter hoogte van de voeg werd vervangen, en er lokaal retouches werden uitgevoerd. Naar aanleiding van deze ingreep publiceerden R.H. Marijnissen en J.Grosemans een artikel in het Bulletin van de instelling (R.H. MARIJNISSEN EN J. GROSEMANS, *Twee specifieke paneelproblemen. De Johannes de Doper van het Lam Gods en Rubens' Kruisoprichting*, in *Bulletin van het KIK*, 19, 1982-83, p.120-132).

In **1986** werd het veelluik op een nieuwe locatie in de St.-Baafskathedraal opgesteld. Het KIK werd belast met de uitvoering van de werken. Opnieuw volgde een fotografische documentatie waarbij onder meer ektachromes worden gerealiseerd, naast infraroodreflectografie en dendrochronologisch onderzoek waarvan de resultaten in 1997 door Jozef Vynckier werden gepubliceerd (J. VYNCKIER, *Dendrochronologisch onderzoek van enkele panelen uit van Eycks retabel van het* Lam Gods, in *Bulletin van het KIK*, 28, 1999-2000, p.237-242). Het veelluik werd gedemonteerd en verhuisde naar de glazen vitrine. Naast een verslag van de toestand heeft het schilderijenatelier van het KIK onder de leiding van Nicole Goetghebeur een oppervlakkige reiniging en een plaatselijke behandeling uitgevoerd.

2. Het aandeel van de instelling in het thans lopende project van onderzoek en conservatie in de Sint-Baafskathedraal

Bij het huidige project van conservatie en onderzoek van het *Lam Gods* zijn de drie departementen van het KIK die kunsthistorici, fotografen, scheikundigen en conservatoren-restaurateurs interdisciplinair verenigen, op actieve wijze betrokken.

Het <u>departement Documentatie</u>, en meer bepaald het team van de dienst voor Wetenschappelijke beeldvorming, wordt belast met het maken van **röntgenradiografieën** van twintig details van de panelen. Sinds 1927 werd het *Lam Gods* drie keer gedocumenteerd aan de hand van deze techniek (meer info: www.kikirpa.be > pers > poster IV). De meest recente opnames van het volledige veelluik werden in 1986 door het KIK in de kathedraal uitgevoerd. Het team staat tevens in voor de realisatie met een speciale videocamera van tienduizenden afzonderlijke **infraroodreflectogrammen** (meer info: www.kikirpa.be > pers > poster V) die digitaal zullen worden geassembleerd tot grotere afbeeldingen.
Daarnaast beheert het departement duizenden historische zwart-wit negatieven en kleurendiapositieven die vaak een accuraat beeld geven van de vroegere toestand en die naar aanleiding van het project op hoge resolutie worden ingescand en bestudeerd. Het **Studiecentrum Vlaamse Primitieven**, dat recent bij het departement is gevoegd, beschikt over een ploeg wetenschappers die de omvangrijke kunsthistorische documentatie beheert en ontsluit.

Het <u>departement Laboratoria</u> heeft bij de Minister van het Wetenschapsbeleid een onderzoeksproject ingediend om de 317 **dwarsdoorsneden en verfmonsters van de**

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

picturale laag van het veelluik, die in de tweede helft van de twintigste eeuw werden verzameld, met behulp van de allernieuwste technologieën opnieuw te analyseren. Tevens neemt het departement de analyse van de materialen en de technieken van de *Rechtvaardige Rechters* voor zijn rekening.
In nauwe samenwerking met een buitenlandse collega, zullen de panelen door een deskundige van de Laboratoria **dendrochronologisch** worden onderzocht. Dit onderzoek vormt de aanvulling op het werk dat eerder door de instelling werd verricht en gepubliceerd (J. VYNCKIER, *Dendrochronologisch onderzoek van enkele panelen uit van Eycks retabel van het* Lam Gods, in *Bulletin van het KIK*, 28, 1999-2000, p.237-242).

Het departement Conservatie-Restauratie, meer bepaald het restauratieatelier schilderkunst, verleent zijn actieve medewerking aan de **urgente reiniging en aan het opmaken van een conditierapport** van het veelluik. De conservators-restaurateurs van het KIK en hun collega's van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België en van de Universiteit Amsterdam, kunnen hierbij beschikken over een zeer uitgebreid conservatiedossier met technische opnamen, plannen, verslagen en briefwisseling over de materiële toestand, de opeenvolgende behandelingen en analyses en gegevens betreffende het ontwerp en de installatie van de metalen constructie en van de glazen kooi.
Specialisten uit de laboratoria en de cel Preventieve conservatie nemen deel aan de werkgroep die de **klimatologische omstandigheden van de bewaarplaats onderzoekt** en aanbevelingen formuleert voor de toekomst.

3. De conservering en het onderzoek van de *Rechtvaardige Rechters* van Jozef van der Veken in het KIK.

Gezien de complexe schildertechniek van Van der Veken, en zijn gebruik van een grote variëteit aan materialen, is een grondig onderzoek van het schilderij nodig om de fixatietechniek en de geschikte materialen te bepalen. De ervaring van verschillende medewerkers van het KIK in het onderzoek en de behandeling van schilderijen van J. Van der Veken zijn essentiële voordelen voor de behandeling van het paneel die onder de beste omstandigheden moet worden uitgevoerd. Met de grondige studie van het Magdalena-paneel (een kopie door Van der Veken van een paneel van Rogier Van der Weydens *Braquetriptiek* uit het Louvre) uit de voormalige verzameling Renders heeft het KIK bewezen de nodige expertise in dit verband in huis te hebben (D. VANWIJNSBERGHE (O.L.V.), M.M.V. C. BOURGUIGNON EN J. DEBERGH, BIJDRAGEN VAN P. FRAITURE, S. LAEMERS, J. LUST, D. MARTENS, L. MORTIAUX, P. PHILIPPOT, J.-L. PYPAERT, J. SANYOVA, ST. SAVERWYNS, D. VANWIJNSBERGHE, *Autour de la Madeleine Renders : un aspect de l'histoire des collections, de la restauration et de la contrefaçon en Belgique dans la première moitié du XXe siècle*, in *Scientia Artis*, 4, Brussel, 2008).

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Achtergrondinformatie

De *Rechtvaardige Rechters*: geschiedenis van een diefstal

In de nacht van 10 op 11 april 1934 worden twee panelen van het retabel van het *Lam Gods* gestolen uit de Sint-Baafskathedraal te Gent: de *Rechtvaardige Rechters* en de *Heilige Johannes de Doper*, de voor- en achterzijden van eenzelfde luik.

De dief kan niet worden gevat, maar op 30 april ontvangt de bisschop een eerste anonieme brief, ondertekend met "D.U.A.", waarin een losgeld van 1 miljoen Belgische frank wordt geëist voor de teruggave van de panelen. Er zouden nog twaalf brieven volgen, de laatste gedateerd op 1 oktober 1934.

Bij de derde brief van D.U.A. bevindt zich het bewaargevingsbiljet van een kluis in het station van Brussel-Noord, waar op 29 mei 1934 het paneel met de *Heilige Johannes* wordt teruggevonden. De daaropvolgende onderhandelingen tussen D.U.A. en de autoriteiten zouden niets opleveren.

Op 25 november 1934 overlijdt te Dendermonde een wisselagent met de naam Arsène Goedertier. Op zijn doodsbed beweert hij de enige te zijn die weet waar het paneel met de *Rechtvaardige Rechters* zich bevindt. Sindsdien wordt hij beschouwd als dader van de diefstal, zonder dat daar evenwel ooit sluitend bewijs voor werd geleverd. Een reconstructie van de diefstal heeft nochtans aangetoond dat de dief niet alleen kon hebben gehandeld, maar dat hij de hulp van een handlanger moet hebben gehad.

In 1936 doet schilder Jozef Van der Veken, specialist in de restauratie van de Vlaamse Primitieven en gefascineerd door Van Eyck, het voorstel om een reconstitutie van het ontbrekende paneel te maken. Slechts drie jaar later, op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, krijgt hij de toestemming. Hij begint het schilderwerk in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België te Brussel naar een kopie die Michiel Coxcie tussen 1557 en 1559 uitvoerde voor Filips II van Spanje en waarvan 6 panelen te Brussel worden bewaard, waaronder dat met de *Rechtvaardige Rechters*. Hij onderbreekt zijn werk tijdens de oorlog en neemt het terug op tijdens het verblijf van de polyptiek in de Dienst voor Belgische Documentatie in 1945. Wellicht bracht hij daar de inscriptie aan op de achterzijde, gedateerd oktober 1945.

De polyptiek zelf wordt tijdens de oorlog overgebracht naar het zuiden van Frankrijk en later verborgen in de zoutmijnen van Altaussee (nabij Salzburg), waar ze aan het einde van de oorlog wordt teruggevonden door het Derde Amerikaanse Leger. Ze wordt vervolgens op 3 september 1945 overgevlogen naar het Koninklijk Paleis te Brussel, en triomfantelijk onthaald in Gent. Na de terugkeer van de polyptiek naar de Sint-Baafs, zet Van der Veken zijn werk daar verder. Dit gebeurt in de kapittelzaal vermits hij geen toestemming krijgt om in de Vijdtkapel zelf te werken. Hij gebruikt proefplaatjes voor kleurentests die hij vergelijkt met de kleuren van de polyptiek, terwijl hij pendelt tussen de kapittelzaal en de kapel. Tijdens de restauratie van de polyptiek te Brussel in 1950-'51 doet hij nog enkele aanpassingen aan de kopie en strijkt hij ze in met was om ze een patina te geven en om het uitzicht ervan te harmoniseren met dat van de andere panelen van het *Lam Gods*.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

In 1945 beginnen de onderhandelingen tussen kanunnik Van den Gheyn, de conservator van het *Lam Gods*, en Van der Veken: de kopie zal samen met de andere panelen worden tentoongesteld te Gent. Het zou nog tot 1957 duren vooraleer er een overeenkomst wordt bereikt tussen Van der Veken en de kerkfabriek over de prijs van de kopie (225 000 Belgische frank). De kerkfabriek zou 75 000 frank betalen, de Belgische Staat 150 000 en telkens de helft van het overblijvende bedrag zou door de Provincie Oost-Vlaanderen en de Stad Gent worden voorzien.

Het zijn wellicht deze lotgevallen die Van der Veken inspireren tot het aanbrengen van een inscriptie op de achterzijde van de *Rechtvaardige Rechters*: “Uit liefde – als plicht – verrricht (sic) – en om te wreken – voor streken – niet geweken”

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

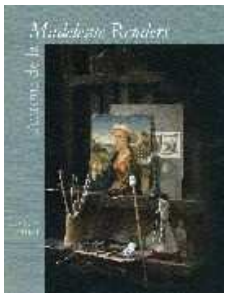

Uittreksel uit D. VANWIJNSBERGHE (o.l.v.), m.m.v. C. BOURGUIGNON en J. DEBERGH en bijdragen van P. FRAITURE, S. LAEMERS, J. LUST, D. MARTENS, L. MORTIAUX, P. PHILIPPOT, J.-L. PYPAERT, J. SANYOVA, S. SAVERWYNS, D. VANWIJNSBERGHE, ***Autour de la Madeleine Renders. Un aspect de l'histoire des collections, de la restauration et de la contrefaçon en Belgique dans la première moitié du XXe siècle*** (*Scientia Artis*-reeks, 4), Brussel, 2008, p. 283-286.

VAN DER VEKEN ET VAN EYCK AUX RAYONS X

Dans la nuit du 10 au 11 avril 1934, un individu, probablement secondé par un complice, s'introduit dans la cathédrale Saint-Bavon de Gand et subtilise dans la chapelle Vijd deux panneaux du célèbre polyptyque de l'*Agneau mystique* : *Saint Jean Baptiste* et les *Juges intègres*. Le premier est récupéré quelques semaines plus tard au dépôt de bagages de la gare du Nord à Bruxelles, un geste de « bonne volonté » du voleur qui a exigé une forte rançon en échange du tableau restant. La somme ne sera jamais versée et les enquêteurs perdront pour de bon la trace des *Juges intègres*. L'occasion est rêvée, pour Jef Van der Veken, littéralement obsédé par la technique de Jan van Eyck, d'entamer, à partir de 1939, une copie du panneau manquant, qui sera finalement achetée par la fabrique d'église de Saint-Bavon en 1959 et exposée avec l'original.

Les *Juges intègres* sont au centre d'une affaire à rebondissements digne de rivaliser avec les polars les plus captivants. Régulièrement, des détectives amateurs défraient la chronique avec de nouvelles hypothèses sur le sort du panneau et son lieu de conservation[1]. L'un des bruits les plus tenaces – il semble impossible de l'éradiquer – voudrait que l'original se trouve toujours sous la copie de Van der Veken. La qualité de cette dernière n'est sans doute pas étrangère à cette curieuse assertion. Mais la première étude scientifique consacrée entièrement au polyptyque – *L'Agneau mystique au laboratoire*, publié par l'IRPA sous la direction de Paul Coremans –, n'a fait qu'ajouter de l'eau au moulin de cette théorie fantaisiste : une formulation ambiguë, dans le commentaire d'une des figures, pouvait donner à penser que les panneaux du *Jean Baptiste* de Van Eyck et de la copie de Van der Veken étaient issus de la même planche[2] !

Depuis lors, le malentendu a été levé, la vérité rétablie[3]. Un examen technique a bien montré que la copie avait été réalisée sur un support de bois qui n'a rien à voir avec celui de l'original. Mais rien n'y fait et il semble impossible d'empêcher le bruit de continuer à courir.

Un examen attentif des radiographies de l'original et de la copie, publiées ici, devrait enfin tordre le cou à ce canard. Vers 1926-1927, Alan Burroughs, l'un des premiers *art scientists* à avoir appliqué la radiographie à l'étude des œuvres d'art, soumet l'illustre chef-d'œuvre de la peinture flamande aux rayons X. Il réalise à cette occasion quatre radios du panneau volé. Avec la généreuse permission de l'Art Museum d'Harvard[4], nous en reproduisons une ici (fig. 1), que nous comparons avec le même détail de la copie (fig. 2), réalisé par Guido Van de Voorde lors de la dernière campagne d'étude menée par l'IRPA en 1986.

Les différences sautent aux yeux. La plus saillante est la présence d'un parquetage qui barre l'image radiographique de l'original de larges bandes blanches, tant dans le sens vertical qu'horizontal. La copie, en revanche, n'en comporte pas. Mais plus déterminante encore est la trace, sous la manche du cavalier, dans la partie gauche du panneau, d'un goujon, absent dans l'original[5]. Le support est très différent lui aussi et la présence de stries verticales blanches à droite du personnage trahit l'utilisation d'un bois au fil nettement moins fin et dense que celui mis en œuvre dans l'original. Une couche de préparation absorbante, qui n'apparaît pas dans ce dernier, semble combler les nervures profondes du support, nettement visibles à travers la couche picturale. Celle-ci montre un beau réseau de craquelures d'âge, tandis que la copie présente des gerçures, dues sans doute au séchage. Sur le plan de l'exécution picturale, le tableau de Van der Veken est loin d'atteindre le niveau de raffinement perceptible sur la radiographie du Van Eyck. Il suffit de comparer la façon assez grossière avec laquelle sont modelés les visages pour se rendre compte du fossé technique qui sépare les deux œuvres. Ajoutons encore que les différences de densité de la radiographie, perceptibles par exemple dans le manteau du cavalier, trahissent l'utilisation de pigments distincts. On terminera ce court examen en signalant que certains détails, comme le collier du personnage de droite et la

1. Ainsi, au moment même où ce livre était au stade des secondes épreuves (30 juin 2008), on a appris par la presse que la police fédérale, assistée par la protection civile et le service d'identification des victimes, avait fouillé le garage d'une maison de la Sint-Jansvest à Gand « afin de vérifier la crédibilité d'une information transmise à la justice ». Ils ont fait chou blanc.

2. P. COREMANS *et al.*, *L'Agneau mystique au laboratoire. Examen et traitement*, Anvers, 1953. Voir le texte accompagnant la figure LXI.

3. K. MORTIER et N. KERCKHAERT, *Dossier Lam Gods. Zoektocht naar De rechtvaardige rechters*, Gand, 1994, p. 453-455 ; R. PIETERS, *L'agneau mutilé*, dans *Bruges 2004-2005*, p. 157-158.

4. Ce Musée, auquel était attaché Burroughs, conserve sa collection de radios (Harvard Art Museum, Alan Burroughs Collection of X-Radiographs). Avec tous nos remerciements à Henry Lie, directeur du Musée et au chanoine Ludo Collin, recteur de la cathédrale Saint-Bavon, pour leur autorisation à reproduire ce document, qu'on trouvera comparé à d'autres peintures eyckiennes dans A. BURROUGHS, *Art Criticism from a Laboratory*, Boston, 1938, p. 180-193, et plus particulièrement p. 188-189.

5. Il imite ainsi la technique d'assemblage qu'on observe par exemple dans le panneau central de l'*Agneau Mystique* (la *Communion des Saints*).

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Fig. 1.
Radiographie du panneau des *Juges intègres* de Van Eyck, réalisée en 1926-1927 par Alan Burroughs.
© Harvard Museum of Art

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Fig. 2.
Radiographie de la copie, par Jef Van der Veken, du panneau des *Juges intègres*, réalisée en 1986 par Guido Van de Voorde.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

ceinture de celui de gauche, ont disparu dans la copie. De même, l'original comporte des lacunes qui n'apparaissent pas dans la copie, ainsi celle qui est visible au niveau de la manche droite du cavalier.

Ces différences fondamentales excluent formellement la possibilité que l'original de Van Eyck se cache sous la copie de Van der Veken. La différence de support, à elle seule, est déjà rédhibitoire. En outre, un surpeint – pour autant que l'on ait pu envisager cette possibilité – apparaîtrait en superposition dans la radiographie, ce qui n'est guère le cas ici. Punt aan de lijn.

Catherine FONDAIRE et
Dominique VANWIJNSBERGHE[6]

6. Ce texte a bénéficié de la relecture de Christina Currie, que les auteurs remercient chaleureusement pour son aide précieuse.

Fig. 3.
Photographie de l'*Agneau mystique*, prise peu de temps après le vol du panneau des *Juges intègres*. Oscar Van Bouchaute, le « suisse » de Saint-Bavon, indique l'emplacement vide.
E47451

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Van der Veken en Van Eyck onder röntgen [vertaling uittreksel]

In de nacht van 10 op 11 april 1934 sluipt een individu – wellicht bijgestaan door een handlanger – de Gentse Sint-Baafskathedraal binnen en steelt in de Vijdtkapel twee panelen van het beroemde veelluik van het *Lam Gods*: *Johannes de Doper* en de *Rechtvaardige Rechters*. Enkele weken later wordt het eerste paneel teruggevonden in de bagageruimte van het Station Brussel-Noord, een 'gebaar van goede wil' van de dief die een hoog losgeld eist in ruil voor het overblijvende paneel. De som zou echter nooit worden toegekend en de onderzoekers zouden elk spoor van de *Rechtvaardige Rechters* verliezen. Voor Jef Van der Veken, die werkelijk geobsedeerd is door Jan Van Eycks schildertechniek, is het de gedroomde gelegenheid om in 1939 te beginnen aan een kopie van het ontbrekende paneel. In 1959 zou die uiteindelijk aangekocht worden door de kerkfabriek van de Sint-Baafs en samen met het veelluik worden geëxposeerd.

De *Rechtvaardige Rechters* staan centraal in een zaak vol plotwendingen die qua suspense niet moet onderdoen voor een detectiveroman. Regelmatig halen amateurspeurders de krant met nieuwe hypotheses over het lot van het paneel en over zijn bewaarplaats. Eén van de hardnekkigste geruchten – het lijkt onuitroeibaar – wil dat het origineel zich ónder de kopie van Van der Veken bevindt. Wellicht speelt de kwaliteit van de kopie een rol in deze merkwaardige bewering. Ook de eerste wetenschappelijke studie die integraal werd gewijd aan de polyptiek – *L'Agneau mystique au laboratoire*, gepubliceerd door het KIK onder leiding van Paul Coremans – was koren op de molen van deze fantasietheorie: een ambiguë formulering in het onderschrift bij een van de afbeeldingen kon te denken geven dat de panelen van Van Eycks *Johannes de Doper* en Van der Vekens kopie uit dezelfde plank waren vervaardigd!

Sindsdien werd het misverstand uitgeklaard en de waarheid in ere hersteld. Een technisch onderzoek heeft duidelijk aangetoond dat de kopie werd uitgevoerd op een houten drager die niets te maken heeft met die van het origineel. Desondanks lijkt het gerucht niet meer te stoppen.

Met een nauwgezette studie van de radiografieën van het origineel en van de kopie – hier zij aan zij weergegeven – willen we dit hardnekkige verzinsel eindelijk uit de wereld helpen. In 1926-1927 doorlicht Alan Burroughs, één van de eerste *art scientists* die gebruik maakte van de radiografie voor kunsthistorisch onderzoek, het beroemde meesterwerk van de Vlaamse schilderkunst met röntgenstralen. Bij deze gelegenheid voert hij vier radiografieën uit van het gestolen paneel. Met de welwillende toestemming van het Harvard Art Museum geven we er hier één van weer (afb. 1), die we vergelijken met hetzelfde detail van de kopie (afb. 2). Deze laatste radiografie werd uitgevoerd door Guido Van de Voorde tijdens de laatste studiecampagne door het KIK in 1986.

De verschillen springen in het oog. Wat het meest opvalt is de parkettering die het radiografische beeld van het origineel doorkruist met brede witte stroken, zowel in verticale als in horizontale richting. De kopie daarentegen bevat er geen. Nog doorslaggevender is het spoor van een deuvel onder de mouw van de ruiter in het linkerdeel van het paneel, niet aanwezig op het origineel. Ook de drager is erg verschillend en de aanwezigheid van verticale witte strepen rechts van het

personage verraadt het gebruik van hout met een veel minder fijne en dichte nerf dan dat van het origineel. Een absorberende grondlaag, die op deze laatste niet voorkomt, lijkt de diepe nerven van de drager op te vullen, die duidelijk zichtbaar zijn doorheen de verflagen. Deze vertonen een mooi netwerk van ouderdomscraquelé, terwijl men op de kopie jeugdcraquelures vindt die hoogstwaarschijnlijk veroorzaakt zijn door droogproblemen. Wat betreft de uitvoering van het schilderwerk bereikt Van der Vekens schilderij geenszins het niveau van verfijning zichtbaar op Van Eycks radiografie. Het volstaat om de modellering van de gezichten te vergelijken om een beeld te krijgen van de technische kloof die beide werken scheidt. Vermelden we nog de verschillen in densiteit tussen de radiografieën, onder meer zichtbaar in de mantel van de ruiter, die het gebruik van verschillende pigmenten verraden. Ter afronding van deze bondige studie dient opgemerkt dat bepaalde details, zoals de halsketting en de riem van respectievelijk het rechter- en het linkerpersonage, op de kopie verdwenen zijn. Bovendien bevat het origineel lacunes – onder meer ter hoogte van de rechtermouw van de ruiter – die men op de kopie evenmin terugvindt.

Deze fundamentele verschillen sluiten formeel de mogelijkheid uit dat het origineel van Van Eyck verborgen gaat onder de kopie van Van der Veken. De verschillen op het vlak van de drager volstaan reeds om de hypothese van tafel te vegen. Bovendien zou een overschildering – voor zover men deze mogelijkheid überhaupt kan overwegen – in superpositie op de radiografie verschijnen, wat hier helemaal niet het geval is. Punt aan de lijn.

Catherine Fondaire en Dominique Vanwijnsberghe.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Medewerkers van het KIK beschikbaar voor interviews

Christina CEULEMANS

Licentiaat in de kunstgeschiedenis – Verantwoordelijke van het departement Documentatie van het KIK.
Lid van het adviescomité en vertegenwoordigster van het KIK bij het project.
christina.ceulemans@kikirpa.be

Christina CURRIE

Doctor in de kunstgeschiedenis en de archeologie en conservatrice-restauratrice van schilderijen – Verantwoordelijke van de cel Wetenschappelijke beeldvorming van het KIK.
Verantwoordelijk voor de radiografieën en de infraroodreflectografieën van de panelen van het Lam Gods.
christina.currie@kikirpa.be

Marjolijn DEBULPAEP

Licentiaat in de kunstwetenschappen en conservatrice-restauratrice van schilderijen – Verantwoordelijke van de cel Preventieve conservatie van het KIK.
Lid van Klimaatnetwerk Vlaanderen-Nederland – Onderzoek naar de bewaaromstandigheden van de polyptiek.
marjolijn.debulpaep@kikirpa.be

Jacques DECLERCQ

Fotograaf – Verantwoordelijke van de fotostudio's van het KIK.
Verantwoordelijk voor de foto's van de polyptiek vóór conservatie (bestemd voor het conservatiedossier).
jacques.declercq@kikirpa.be

Sophie DEPOTTER

Fotografe gespecialiseerd in de infraroodreflectografie – Medewerker in de cel Wetenschappelijke Beeldvorming van het KIK.
Verantwoordelijk voor het uitvoeren en de montage van de infraroodreflectografieën van het Lam Gods.
sophie.depotter@kikirpa.be

Livia DEPUYDT

Conservatrice-restauratrice van schilderijen – Verantwoordelijke van het atelier voor conservatie-restauratie van schilderijen van het KIK.
Supervisie van de behandeling van de Rechtvaardige Rechters *in het KIK.*
livia.depuydt@kikirpa.be

Hélène DUBOIS

Conservatrice-restauratrice van schilderijen, licenciaat in de kunstgeschiedenis – Medewerker in het atelier voor de conservatie-restauratie van schilderijen van het KIK.
Lid van het team belast met de conservatiebehandeling van de panelen van het Lam Gods *in de Sint-Baafskathedraal en van het opstellen van het*

eindrapport – Bezit een grondige kennis van de restauratiehistoriek van de polyptiek uitgevoerd door het KIK.
helene.dubois@kikirpa.be

Pascale FRAITURE
Doctor in de kunstgeschiedenis en archeologie – Specialiste in de dendrochronologie.
Verantwoordelijk voor het dendrochronologische onderzoek van de middenpanelen en de panelen van Adam *(in samenwerking met andere specialisten).*
pascale.fraiture@kikirpa.be

Marie POSTEC
Conservatrice-restauratrice van schilderijen – Medewerker aan het atelier voor conservatie-restauratie van schilderijen van het KIK
Lid van het team belast met de conservatiebehandeling van de panelen van het Lam Gods *in de Sint-Baafskathedraal en van het opstellen van het eindrapport – Verantwoordelijk voor de conservatiebehandeling van de* Rechtvaardige Rechters.
marie.postec@kikirpa.be

Jana SANYOVA
Doctor in de scheikunde – Medewerker aan het departement Laboratoria van het KIK – Verantwoordelijke van de cel voor de wetenschappelijke studie van picturale technieken op schilderijen en gepolychromeerde beeldhouwwerken. - Specialiste in de materiële en technologische analyse van picturale lagen.
Beschikt over een grondige kennis over de technieken van Van der Veken en over de verzameling stalen van het KIK van het Lam Gods *– Promotor van een project voor herstudie van deze stalen met behulp van de nieuwste analytische methodes.*
jana.sanyova@kikirpa.be

Myriam SERCK-DEWAIDE
Algemeen Directeur van het KIK
myriam.serck@kikirpa.be

Cyriel STROO
Doctor in de kunstgeschiedenis – Medewerker aan het departement Documentatie van het KIK, Studiecentrum voor de vijftiende-eeuwse Schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik.
Lid van het wetenschappelijk comité dat het project van het Lam Gods *begeleidt.*
cyriel.stroo@kikirpa.be

Eveneens aanwezig: Karel MORTIER
Ere-hoofdcommissaris van de Stad Gent.
Kenner van het misdaaddossier van de *Rechtvaardige Rechters*.

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) - Brussel

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium werd in 1948 opgericht en is één van de tien wetenschappelijke instellingen onder de bevoegdheid van de Federale Minister voor Wetenschapsbeleid. Het staat in voor de inventarisatie, wetenschappelijke studie, conservatie en valorisatie van het artistieke en culturele patrimonium van het land, en heeft een opdracht van zowel onderzoek als dienstverlening. Het vormt een uniek instrument voor de ontsluiting van het roerende en onroerende patrimonium van ons land.

Drie departementen werken zij aan zij: Documentatie, Conservatie-Restauratie en Laboratoria. De bevindingen van kunsthistorici, fotografen, chemici, fysici en conservatoren-restauratoren worden geconfronteerd om kunstwerken vanuit de meest uiteenlopende invalshoeken te benaderen: hun samenstelling, hun evolutie, de veroudering van de gebruikte materialen en de middelen om dit tegen te gaan. Elke eventuele conservatie-restauratiebehandeling is gebaseerd op een diepgaande voorstudie en gebeurt vanuit een optiek van minimale interventie.

Onze specialisten verstrekken advies aan onderzoekers, beheerders van openbare collecties en privé-verzamelaars. Het Instituut stelt ook een indrukwekkende fototheek ter beschikking van het publiek, die thans uit iets meer dan één miljoen foto's bestaat, waarvan er 644 000 online beschikbaar zijn. De in kunstgeschiedenis gespecialiseerde bibliotheek kan haar bezoekers bijna 50 000 werken en een 1500-tal tijdschriften aanbieden. De publicaties, de fotografische inventaris, de door het Instituut georganiseerde cursussen, seminaries en colloquia demonstreren de rol die het KIK speelt bij de valorisatie van het patrimonium en bij de verspreiding van werkinstrumenten voor onderzoekers en voor het grote publiek. Met de recentelijke integratie van het *Studiecentrum voor de vijftiende-eeuwse Schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik* in het department Documentatie van het KIK, verzekert het Instituut tevens de toegankelijkheid van dit unieke documentatiebestand.

Zo huisvest het Instituut in één enkel gebouw laboratoria, ateliers voor conservatie-restauratie, fotografische studio's, een fototheek en een bibliotheek. Zijn gebouw, waarvan bepaalde delen beschermd zijn, is het eerste ter wereld dat speciaal werd ontworpen om er de verschillende disciplines gerelateerd met kunstconservatie in onder te brengen en zo het interdisciplinaire onderzoek van kunstwerken mogelijk te maken.

www.kikirpa.be

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Notitiebladen

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be

Perscontact:

Simon Laevers
02 739 68 08
simon.laevers@kikirpa.be

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Jubelpark 1, 1000 Brussel
www.kikirpa.be